

פתח דבר

רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מצאנז־קלויזנבורג (1905–1994), ייסד בשנת 1955 את בית החולים לניאדו, את קריית צאנז בנתניה וקריות נוספות בירושלים ובטבריה. מבחינה זו, אף שכמובן לא היה חלק מן הממסד הציוני, אפשר להחשיבו לאחד מבוני הארץ בעת ההיא. האדמו"ר נפגש אז עם ראש הממשלה, דוד בן־גוריון.

"מה ציפיותיך מהמדינה היהודית?" שאל ראש הממשלה את רבי יקותיאל יהודה.

"ציפיות מינימום או מקסימום?" שאל האדמו"ר.

"אמור את שתיהן!" ענה בן־גוריון בקוצר רוח.

"מינימום - שתאפשר לי ללכת עם שטריימל".

"ומקסימום?!"

"...מקסימום... שגם אתה תלך עם שטריימל", השיב האדמו"ר.

אנקדוטה זו מסכמת את אחד הפרקים של יחסי רוב ומיעוט במדינה דמוקרטית: מצד אחד יש להגן על זכויות המיעוט מפני עריצות הרוב; מצד אחר אין למנוע מהמיעוט את האפשרות להפוך ולהיות לרוב במדינה.

הדברים מבטאים דעה רווחת בקרב המנהיגות החרדית טרם הקמת המדינה ובשנותיה הראשונות, ולפיה מדינת ישראל, כמדינת הלאום של העם היהודי, אינה מבטיחה את זכויותיהם הדתיות של יהודים ואינה מעניקה בהכרח חופש דת, ליהודים וללא יהודים כאחד. כאמור, המנהיגות החרדית חששה מאוד שהמדינה לא תאפשר לחרדים חופש דת.

הדברים הללו חוזרים ומהדהדים בעוצמה רבה אך במשמעות שונה כדיונים ציבוריים בישראל כעבור שישים שנה, והדים דומים נשמעים גם בחברות החוות שינוי ביחסי רוב-מיעוט במדינות לאום ברחבי תבל.

בהקשר של הדיון הציבורי העכשווי אזכיר עמדה של מנהיג חרדי אחר שחי בירושלים באותן שנים: הרב יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק, הרב מבריסק, מגדולי המתנגדים לכל שיתוף פעולה עם הציונות. לא החילונית של התנועה הציונית הייתה הגורם הראשון להתנגדותו לציונות אלא הריבונות עצמה.

גם אילולא הייתה ישראל מדינה חילונית, אלא מדינת התורה, גם אז היא הייתה פסולה בעיניו. יסודה של ההתנגדות לצינונות, ואחר כך למדינה ולצינונות, הוא הדחייה המוחלטת של האלימות ושליטת הכוח הנובע מן הריבונות. השקפתו זו השפיעה רבות על גדולי תורה בזמנו ואחריו. אשר לעמדתו נגד שיתוף פעולה עם הרשויות הצינוניות לפני קום המדינה ואחריה ולהתנגדותו הנחרצת לקבלת הקצבות לישיבות מגורמים ממלכתיים - כאן הייתה הסיבה אחרת. באיגרתו לרב מאיר קרליץ בקיץ 1948 הוא כתב שהסכמת ראשי הישיבות להצעה שהישיבות יקבלו את תקציבן מהמגבית המאוחדת הנתונה בידי הצינונים משמעותה "שמפתח כל הישיבות יהיה מסור בידי הצינונים, ושהם יקבלו את שלטון התורה לידיהם".

אין צריך לומר שאת עמדתו של הרב מברסק דחו מכול וכול רוב ראשי הישיבות בזמנו ועוד יותר אחריו. עולם הישיבות מיסד את תלותו בתקציבה של המדינה הריבונית. העמדה המתנגדת לריבונות ודוחה את האופציה של הכוח הריבוני, האלימות, לא התקבלה בעולם החרדי. עולם זה פיתח שיח כמותי-אולוגי של "תורה בשירות הריבונות" באמצעות הטענה שתלמידי הישיבות שומרים על המדינה בלימוד התורה ובתפילותיהם. מפתח כל הישיבות נמסר בידי הצינונים, כדברי הרב מברסק, והם קיבלו לידיהם לא רק את שלטון התורה אלא גם את ההגנה האלוהית שמבטיחה התורה ללומדיה.

*

אנו שמחים להגיש לקוראים את הגיליון השני של **זהויות: כתב עת לתרבות ולזהות יהודית**. מבנה כתב העת עוצב על פי תפיסתנו את מטרותיו וייעודו. עמוד התווך שלו הוא מאמרים שנבחרו על פי כללי שיפוט מחמירים. עוד שני מדורים עוסקים במישרין בעניינים העומדים במרכז סדר היום של השיח הציבורי-אינטלקטואלי: האחד הוא סימפוזיון בהשתתפות הוגים וחוקרים, הנוגע בשאלות יסוד של הזהות והתרבות היהודית, והשני הוא מסה - מאמר הגותי. ברוח מטרותיו של כתב העת נבחרו גם הספרים לסקירה במדור שיוחד לכך.

מתוך מודעות לכוחו של המסר האמנותי-החזותי החליטה מערכת **זהויות** להציג על השער של כל גיליון יצירה אמנותית. במערכת התנהל ויכוח בשאלה אם עלינו לבחור יצירות הקשורות לתוכנם של המאמרים או להציג את היצירה כעומדת בפני עצמה. בינתיים הכרענו לפי הדעה השנייה, והתגובות הרבות שקיבלנו ליצירה שפורסמה בגיליון הראשון ("ירושלים - היפוך העולם" - פסלו של אניש קאפור) מלמדות שככל הנראה זו הייתה החלטה נכונה. **דפנה שרייבר** מופקדת על בחירת היצירות המועמדות להופיע על שער **זהויות** מתוך שלל היצירות שמציעים למערכת מוזיאונים בארץ ובעולם. לשער הגיליון שלפנינו נבחרה עבודתו של עדי נס - "הגר" או "ללא כותרת". היצירה האמנותית עומדת כמובן בזכות עצמה, אבל המערכת מצאה בה עניין רב גם כפרשנות עכשווית של דמותה של הגר המקראית. היו מי שראו בה יצירה העשויה לסמל פערים שהודגשו במחאה החברתית בישראל ב-2011-2012 או אולי לייצג דווקא שכבות מוחלשות שלא זכו לייצוג ראוי על ידי מובילי המחאה. המערכת גם מצאה ערך בהצגת פני אישה בשער כתב העת, בימים שבהם פני נשים מטושטשות לא פעם בפרסומים שונים, ויש הנמנעים לחלוטין מלהציגן בשלטי חוצות בירושלים בירת ישראל.

משה אידל מתאר במסה הפותחת שלושה מודלים של מוקדי אמונה ביהדות: מקדש, תורה ואדם. שלושת המודלים הללו מילאו תפקיד מרכזי בהיסטוריה היהודית, ומקומם מרכזי גם כיום. דור אחד בלבד לאחר שהיה נדמה שהחילוניות דוחקת הצדה את האמונה, זו חוזרת למעמדה הבולט, ומעמד

זה בא לידי ביטוי בסינתזות חדשות של שלושת מוקדי האמונה האלה. התופעה האמונית נצפית בקרב פרטים וקבוצות רבות, ובכללן מי שנחשבו לאליטות חילוניות. הביטויים האינדיבידואליים והפרטיקולריים, שהיה נראה שהם דוחקים הצדה את האמונה האוניפורמית, מעצימים דווקא צורות מגוונות של האמונה בשלושת המוקדים - תורה, מקדש ואדם.

חמישה מאמרים מוצעים לפני הקוראים בגיליון זה. **יוסף שלמון** חקר את שורשיה של האולטרה־אורתודוקסיה, ושלא כדעה הרווחת במחקר ההיסטורי עד כה, הקדים אותם לתחילת המאה התשע־עשרה. מניחי יסודותיה הם לדעתו ר' מנחם מנדל מרימנוב ותלמידיו, שיצאו למתקפה על המודרנה והנהיגו נורמות התנהגות שמטרתן לבנות חומות בין החיים היהודיים לבין החיים המודרניים. התגובה למודרנה התרחבה והתבטאה גם בלבוש, באורח החיים, ביחסים בין המינים, בהתנהלות הפוליטית ואפילו ביחס כלפי הטכנולוגיה. להשגת מטרותיהם חרגו מייסדי האולטרה־אורתודוקסיה מהכרעות הלכתיות אל עבר הכרעות מטה־הלכתיות, כלומר הלכות שאינן יוצאות מההלכה הכתובה או נגזרות מהמסורת ההלכתית. שלמון מתמקד באולטרה־אורתודוקסיה שבעולם החסידי של גליציה והונגריה. הוא טוען כי ההתנהלות הכיתית, הלבוש המיוחד, ההתנגדות להשכלה כללית, שנאת הגוי, שנאת המודרנה וההתנגדות לתנועה הלאומית שהתפתחה אחר כך - כל אלה מצטרפים לכדי בריח הכולא את כל הזרמים האולטרה־אורתודוקסיים בתוך תנועה אחת. גם בניתוח הגורמים לתגובות האלה חורג שלמון מההסבר המקובל במחקר עד כה, ולפיו מדובר בעיקר במאבק פנים־יהודי ובתגובה להשכלה, ומציג תהליכים אלה כתגובת עומק למודרנה עצמה וכהיבדלות מתגובות אורתודוקסיות מתונות יותר.

ההשכלה הייתה מהפכה תרבותית שהתבטאה בין השאר בשינוי מעמדן ומקומן של דמויות מופת ספרותיות או היסטוריות ובהפיכתן לגיבורי תרבות. **סבטלנה נטקוביץ'** מתארת את הפולמוסים החריפים שהתפתחו במלחמת תרבות זו סביב דמויותיהם של אלישע בן אבויה ("אחר"), אוריאל אקוסטה וברוך בנדיקטוס שפינוזה. המשתתפים בפולמוסים הם שמואל דוד לוצאטו (שד"ל), מאיר הלוי לטריס, שלמה רובין ושניאור זק"ש, יהודה ליב גורדון (יל"ג), פרץ סמולנסקין ואחרים. נטקוביץ' עומדת על השינוי שחל בתפיסה שתפסו המשכילים לאורך עשרות שנות פולמוס את דמויותיהם של האישים הללו, מתפיסתן כדמויות לימנליות עד הכרתן לגיבורי מופת של ההשכלה, וטוענת כי שינוי זה היה חלק מהמפעל האידיאולוגי לגיבוש הזהות היהודית הלאומית החילונית. מאמרה מציג לפנינו את ערש לידתה של החילוניות היהודית ותורם להבנתנו את תהליך החלוקה הדיכוטומית של הקולקטיב היהודי למחנה הדת ולמחנה הדעת.

אראלה ידגר מפגינה אומץ אינטלקטואלי בבואה להציג את יחסה של נחמה ליבוביץ' לשואה ולתקומה מתוך עיון בפירושיה וניתוחם. מהלך זה דורש אומץ משום שמחויבותה של נחמה ליבוביץ' לפשט התורה מביאה אותה ללימוד ללא פניות - לחתירה לחשיפת כוונת הכתוב. נחמה מתנגדת למניפולציה על הכתוב לשם חיזוק עמדתו האישית של הפרשן. עם זאת, כמו שידגר מדגישה, נחמה רואה בעצמה מחנכת. הנחת היסוד שלה שהתורה באה ללמד לקח מחייבת אותה עצמה ללמוד לקח, לחשוף את הרלוונטיות של הכתוב לפרט ולכלל. ידגר מציגה את "דרך ההקשבה" למקרא המאפשרת, בלי לפגוע בפשט הכתוב, להסיק ממנו מסקנות רוחניות ומוסריות. המאמר מתאר את יחסה של ליבוביץ' לשואה ולתקומה כתופעות היסטוריות, יחס המשמש בסיס לפיתוחו של מודל תיאולוגי, לגיבוש אמונות וערכים ולקביעת עמדה כלפי מקומה של הציוויליזציה.

חיים א' וקסמן דן במאמרו בהיבטים שונים של זהות והזדהות יהודית באמריקה ומתמקד בשאלת התפקיד שממלאת מדינת ישראל בזהותם של יהודי אמריקה וביחס שבין מידת ההזדהות עם המדינה לבין ההשתייכות לזרמים הדתיים. עבור אזרחיה הישראלים המדינה היא בראש ובראשונה הוויה פוליטית, מסגרת ריבונית. ישראל, לפחות עד לאחרונה, נתפסה בעיני יהודים רבים, אמריקנים וישראלים גם יחד, ככלי חשוב לחיזוק הזהות היהודית. יהודים אמריקנים רבים תומכים בטיולים לישראל ושולחים את ילדיהם לארץ בתקווה שהחוויה הישראלית תחזק את זהותם היהודית באופן שגם אם לא יינשאו ליהודים, מכל מקום יגדלו את ילדיהם כיהודים. וקסמן בחן את הקשרים בין יהודי ארצות הברית לבין ישראל לפי התפלגות לזרמים דתיים, כדי לקבוע אם ובאיזו מידה האופי המשתנה של הזהות היהודית-האמריקנית משפיע על מקומה של ישראל בזהותם ועל מידת הזדהותם עמה. מחקרו מראה שרכיבי ההזדהות מתפקדים בדרך כלל כמכלול אחד: יהודים שמשמעות ההשתייכות לזרם מסוים ולקהילה שבה הם חברים נהירה להם מבטאים גם קשר של ממש לישראל. קשר זה הולך ונחלש בדור האחרון בקבוצות רבות של החברה היהודית-האמריקנית.

חנה השקס מתארת במאמרה תפיסות תיאולוגיות נוצריות המציעות חלופות תיאולוגיות המבוססות על ביקורת פילוסופית של המודרנה ועל גישות פילוסופיות פוסט-מודרניות במסורת הפנומנולוגית והפרגמטיסטית. תפיסות אלה דוחות את התיאולוגיות המבוססות על המטפיזיקה הפילוסופית המודרנית ביחס לאלוהות ולאופי החיים הדתיים. המאמר מתמקד בתיאולוגיה המכנה עצמה פוסט-ליברלית ודן בנקודות מגע אפשריות בין תפיסות אלה לשיח התיאולוגי היהודי בן זמננו. השקס טוענת שהתיאולוגיה הפוסט-ליברלית ומקורותיה הפילוסופיים מייצרים שפה שעשויה להפיוח חיים בשיח התיאולוגי היהודי בזמננו ולסמן בו מגמות חשובות. תיאולוגיה זו הולכת ומתפתחת במעגלים מחשבתיים שיוצאים מתוך השיח המודרני והפוסט-מודרני בפילוסופיה ובתרבות, וניכרת גם בקרב אנשי בית המדרש המסורתי. כך ממשיך שיח זה מסורת ארוכה של מפגש הגותי בין הקיום היהודי המסורתי לבין מסורות אינטלקטואליות בתרבות הסובבת, ומתוך כך מובטח קיומה של הדת היהודית כתרבות חיה ומתחדשת.

לאן הולכת ההלכה? זו כותרתו של הסימפוזיון בגיליון זה של **זהויות**. בעל **ערוך השלם** מגדיר את ההלכה "דבר שהולך ובא מקודם ועד סוף או שישראל מתהלכין בו". הגדרה זו מתארת את ההלכה כמאפיינת דינמיות בלתי פוסקת, כתהליך המקבל את משמעותו האמתית ממציאיות משתנה. מודגשת כאן נצחיות ההלכה, אבל זו אינה מתבטאת בקיבעון, בשמרנות, אלא דווקא בתנועה, השואבת את כוחה משני מקורות או קטבים: מצד אחד היא ניזונה מן ההלכה עצמה, שהיא דבר שהולך ובא מאז מתן תורה בהר סיני, ועל אף קביעותן של המצוות יש בה דינמיות וגמישות מובנות; מצד אחר היא שואבת את כוחה מן המציאות המשתנה של כל אדם מישראל, המציאות הסובייקטיבית של מי שמקבל עליו עול תורה ומצוות ומבקש לקיימן על פי ההלכה: "דבר שישראל מתהלכין בו".

האומנם שומרת ההלכה בזמננו על דינמיות פנימית? מהן השפעתה ומשמעותה בעידן שבו רוב עם ישראל אינם "מתהלכין בה" עוד? אינועם רוזנק, שעיקר עיסוקו המחקרי בפילוסופיה של ההלכה, ערך את הרב-שיח בהשתתפותם של **פרופ' רות גביון**, **חה"כ הרב חיים אמסלם**, **הרב פרופ' דוד אלינסון** ו**הרב פרופ' דוד הלבני**. משתפי הרב-שיח באים מעולמות מחקר והגות שונים ומרקע אידיאולוגי מגוון. התבוננות שהם מציגים בפנינו נועדה לעורר את הדיון הציבורי בשאלת מקומה של ההלכה בתרבות העם היהודי בזמננו.

במדור סקירות ספרים תוכלו לקרוא שתי סקירות: **סילביה ברק פישמן** כתבה על ספרו של סטיבן כץ *Red, Black And Jew: New Frontiers In Hebrew Literature*, ו**שמואל יוגודה** כתב על ספרו של אפרים מאיר *Levinas's Jewish Thought: Between Jerusalem and Athens*.

זהויות הוא כתב עת חדש הנמצא עדיין בחיתוליו ולכן ראוי לחזור ולהודות לכל אלה העומדים ליד עריסתו. כתב העת הוא פרי יוזמתו של ראש מכון ון ליר בירושלים, פרופ' גבריאל מוצקין. יוזמה זו באה על רקע חזונה של מייסדת המכון, גב' פולי ון ליר ז"ל, באשר לתפקיד המהותי של מקורות היהדות בשיח הבין-אישי. שאלת היחס והקשר בין תיאוריה לפרקטיקה ניצבת במוקד סדר היום של המכון. כמו שאפשר ללמוד מן התוכן של שני הגיליונות הראשונים של **זהויות**, הדיונים התיאורטיים בתרבות ובזהות יהודית בזמננו מבטאים פעמים רבות תהליכים המתחוללים בחברה היהודית בישראל ובתפוצות ואף משפיעים על תהליכים אלה. **זהויות** הולך ותופס את מקומו ככלי ביטוי לקהילה הענפה של חוקרים, בארץ ובעולם, העוסקים בתרבות ובזהות יהודית בדיסציפלינות השונות של מדעי הרוח והחברה, ובהם גם אלה הקשורים במעגלים שונים של פעילות המכון.

תודה לפרופ' גבריאל מוצקין על ההזדמנות שזימן לנו, כל חברי צוות המערכת, ההפקה וההוצאה לאור, להקים ולהוציא לאור את כתב העת. תודה רבה לחברי מועצת המערכת על תרומתם לגיבוש הקו המנחה ועל שסייעו בקריאת מאמרים ובמתן חוות דעת והמלצות על שופטים אנונימיים. תודה לכל הכותבות והכותבים שתרמו ממיטב פרות מחקרם והגותם. אני מבקש להביע את תודתי והערכתי לד"ר טל כוכבי, העורכת הראשית וראש מחלקת הפרסומים במכון ון ליר, על המנהיגות והשותפות. תודה רבה לדפנה שרייבר על ריכוז עבודת המערכת והמעורבות בתכנים, לשירה קרגילה מזכירת המערכת, ליונה רצון מפיקת כתב העת, למתרגמים ולעורכים באנגלית איילת סקסטין ולן שרם, לעורכת הלשון הניה קולומבוס, לסטודיו רמי וג'קי על עיצוב כתב העת והבאתו לדפוס - קבלו את הערכתי הרבה לכלכם על העבודה המקצועית ועל רוח הצוות.

תודה רבה לד"ר יותם בניזמן על עבודת העריכה, הקריאה היסודית והשותפות בכול.

תודתנו נתונה להוצאת הקיבוץ המאוחד על העמידה המשותפת במאבק על דמותה התרבותית של החברה בישראל.

תודה מיוחדת לשופטים האנונימיים שקראו את כל המאמרים בהקפדה הראויה ועמדו על הטעון, תיקון - קבוצה גדולה מאוד של אנשים מצוינים, משכילים ומומחים שאיננו יכולים לפרסם את שמם, אך עבודתם השפיעה רבות על התוצאה שלפניכם.

ואתם, קוראים יקרים, מוזמנים להמשיך את הדיון הנפתח כאן ולהגיב בכתב ובעל פה. אנו מקווים שתמצאו במחקרים ובמסות המתפרסמים בבמה זו מקורות ללימוד, להעשרה ולהשראה.